

Sociální pedagogika | Social Education

ISSN 1805-8825

E: editorsoced@fhs.utb.cz

W: <http://www.soced.cz>

Národní identita v multikulturním prostředí

Milena Öbrink Hobzová, Ludmila Siarda Trochtová, & Petra Sobková

To cite this article: Öbrink Hobzová, M., Siarda Trochtová, L., & Sobková, P. (2017). Národní identita v multikulturním prostředí [National identity in multicultural environment]. *Sociální pedagogika/Social Education*, 5(2), 27–41. <https://doi.org/10.7441/soced.2017.05.02.03>

To link to this article: <https://doi.org/10.7441/soced.2017.05.02.03>

Published online: 15 November 2017

Download at www.soced.cz in multiple formats ([PDF](#), [MOBI](#), [HTML](#), [EPUB](#))

Share via [email](#), [FB](#), [Twitter](#), [Google+](#), [LinkedIn](#)

[CrossMark](#)

CrossMark

Indexing: List of non-impact peer-reviewed journals published in the Czech Republic, ERIH PLUS, ERA, EBSCO, CEJSH, DOAJ, SSRN, ProQuest, ROAD, SHERPA/RoMEO, CEEOL, OAJI, SIS, Ulrich's Periodicals Directory, The Keepers Registry, Research Gate, Academia.edu, Academic Resource Index, Google Scholar and provides DOI, Similarity Check and CrossMark (CrossRef).

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY).
Copyright © 2017 by the author and publisher, TBU in Zlín.

Národní identita v multikulturním prostředí

Milena Öbrink
Hobzová¹

Ludmila Siarda
Trochtová²

Petra Sobková³

Kontakt na autory:

^{1, 2} Univerzita Palackého v
Olomouci, Cyrilometodějská
teologická fakulta
Univerzitní 22

771 00 Olomouc

¹ milenahobza@email.cz

² ludmila.trochtova@upol.cz

³ petra.sobkova@gmail.com

Abstrakt: V současném globalizovaném světě je důležité najít si vztah nejen k vlastní kultuře, ale také k jiným kulturám, se kterými se v důsledku migrace setkáváme. Tento cíl by měl být naplněn v rámci multikulturní výchovy. V důsledku migrační krize se o účinnosti multikulturní výchovy často diskutovalo na sociálních sítích i v médiích. Zároveň se také národní zájmy a bezpečnost začaly objevovat v programech politických stran. Zdá se, že se kvůli strachu z uprchlíků do popředí dostává národní identita. Na uvedenou aktuální situaci reagoval níže prezentovaný výzkum, v němž jsme si kladli za cíl zjistit, zda existuje souvislost mezi pocitem národní identity a postoji k cizincům. Šetření jsme realizovali v roce 2015 na vzorku 245 respondentů. Výsledky ukázaly, že se silícím pocitem národní identity se prohlubuje negativní postoj k cizincům. S tímto faktem je nutné pracovat právě na školách v rámci multikulturní výchovy.

Klíčová slova: národní identita, imigranti, cizinci, postoje, migrační krize

National identity in multicultural environment

Abstract: In today's globalized world, it is important to find a relationship to our own culture as well as to the other cultures which we encounter due to migration. This goal should be met in multicultural education. As a result of the so-called migration crisis, effectiveness of multicultural education was discussed on social networks and in media. At the same time, national interests and security began to appear in the programmes of political parties. It seems that, due to the fear of refugees, national identity started becoming more important. The situation is reflected in the research presented below. It aimed to determine whether there was a link between the sense of national identity and attitudes to foreigners. The investigation was carried out in 2015 on a sample of 245 respondents. The results showed that the growing sense of national identity deepened the negative attitude to foreigners. It is necessary to work with this fact in multicultural education at schools.

Keywords: national identity, immigrants, foreigners, attitudes, migration crisis

✉ Korespondence:
milenahobza@email.cz

Copyright © 2017 by authors
and publisher, TBU in Zlín.
This work is licensed under the
Creative Commons Attribution
International License (CC BY).

1 Úvod

Žijeme v době, která je charakterizována globalizací a s ní spojenou mobilitou. Ta má za následek, že nejen našinci emigrují do jiných zemí, ale také že do České republiky přicházejí cizinci.

Nástrojem, který má pomoci integrovat nově příchozí a zároveň podpořit komunikaci mezi nimi a majoritou, se stala multikulturní výchova. Dobu, kdy česká veřejnost negativně reagovala na přijímání uprchlíků v důsledku tzv. migrační krize (tedy v roce 2015), někteří politici využívali k vytváření prostředí plného strachu, často tyto nově příchozí stavěli k protikladu k „českému“, k české národní identitě a zvykům, tradicím. Živě se o migraci diskutovalo také v médiích. Tyto nálady ve společnosti nás vedly k otázce, zda postoje k imigrantům souvisí s národní identitou.

Cílem předkládané studie je proto zjistit, zda existuje souvislost mezi národní identitou a postoji k cizincům. Výsledky získané převážně mezi vysokoškolskými studenty metodou dotazníku, v němž jsme použili položky z holandského výzkumu LISS, se budeme snažit interpretovat na pozadí tzv. migrační krize v Česku a s přesahem do pedagogické praxe.

2 Teoretická východiska

Národní identita, která je jednou z nejdůležitějších složek lidské identity, je komplexní pojem. Velký sociologický slovník definuje národ jako „*osobité a uvědomělé kulturní a politické společenství, na jehož utváření mají největší vliv společné dějiny a společné území. Jednotlivé národy se vymezují 3 hledisky – kulturně, politicky a psychologicky*“ (Petrušek et al., 1996, s. 668). Kulturně jsou národy většinou tvořeny společným jazykem, dějinami, tradicemi a náboženstvím. Politická existence je nejčastěji dána kolektivní identifikací s jasně definovaným politickým prostorem. Existence psychologická spočívá v subjektivním vědomí jednotlivců o své národní příslušnosti. Silné národní vědomí bývá nazýváno vlastenectvím (Petrušek et al., 1996). Národ z hlediska sociálních věd považují někteří autoři za konstrukt. Může být vnímán jako kulturní komunita, která jedince propojuje jazykem, historií a kulturou, a jako politická komunita, která se pojí s občanstvím a souvisí s teritoriální příslušností, svrchovaností a politickou entitou (Vlachová & Řeháková, 2004).

Národní identitu lze chápat jako kolektivní sociální identitu, která se projevuje v pozitivním vztahu jedince k vlastnímu národu a zemi a v pocitu příslušnosti k danému národu, se kterým je spojeno vymezení se vůči jiným národům i kulturám (Carey, 2002). Je tedy definována společnou historií, jednotným jazykem, územím, společnými sociálními a hospodářskými institucemi, vládou, náboženstvím, relativně shodnou hodnotovou orientací příslušníků národa, sebeuvědoměním a společnou vírou v růst národa v budoucnosti (Krejčí, 1993). V moderní společnosti se národní identita promítá do tří rovin: 1. Individuálně-sociálně psychologické; 2. politicko-systémové a 3. ideologické (Vlachová & Řeháková, 2004). V našem výzkumu jsme pracovali s rovinou individuálně-sociálně psychologickou.

Podle výsledků Centra pro výzkum veřejného mínění je česká národní identita spojena zejména s jazykem, kulturou a tradicemi, prvek religiozity je slabý. Slábne též důležitost respektu k politickým institucím a právnímu řádu. Češi cítí větší sounáležitost s lidmi podobného zaměstnání, rodinou, s lidmi stejného pohlaví a podobného věku, než s příslušníky svého národa. Národní hrdost vyplývá zejména z historie, literatury, umění, vědy, techniky a úspěchů ve sportu. Naopak obyvatelé České republiky nejsou příliš hrdí na fungování demokracie, zahraniční politiku, či fungování ekonomiky. Existuje také silná identifikace se státem i s jeho územními celky – jako je obec, město či kraj (Vlachová, 2013).

Ve výzkumech, které se zaměřují na souvislost národní identity s protiimigračními náladami, se většina autorů snaží rozlišit mezi inkluzivními a exkluzivními formami národní identity (Ariely, 2012; Citrin & Wright, 2009; Hjerm, 1998). S jinou koncepcí přichází Kaufmann (2008), podle jehož modelu se národní identity formují vlivem politických elit, které interpretují určité území nebo etnickou skupinu tak, že užívají kontextuální a ideologické faktory k definici hranic národního společenství.

Tyto faktory jsou různorodé, ale vždy se odvozují od již existujících norem ve společnosti. Pod tímto nátlakem jedinci přemýšlejí o tom, co znamená být součástí národa. Výsledkem této skutečnosti je, že dochází k různorodým formám národní identity, která určuje hranice pro členství/nečlenství, jež jsou definovány jedinečnou kombinací různých charakteristik – zahrnujících jak obecně sdílená, tak individuální specifika pro určení členství v národním společenství.

[Brezna a Danielson \(2017\)](#) potvrdili, že lidé mající etno-občanskou a *ius soli* identitu prokazují antiimigrační postoje a vnímají nově příchozí jako hrozbu více než ti, kteří mají občanskou a kosmopolitní identitu. Tyto rozdíly jsou nápadnější v případech, kdy se ve společnosti nachází větší procento cizinců.

Jak plyne z výše uvedeného, v různých výzkumech bylo prokázáno, že národní identita je důležitým predikátorem v postojích k imigrantům. [Řehák \(1983\)](#) charakterizuje postoj jako specifický hodnotící vztah, kdy jedinec na základě své předchozí zkušenosti a v závislosti na širších společenských podmínkách vymezuje své místo v nějakém procesu, v rámci konkrétního jednání, ke kterému se tento postoj váže. Můžeme tedy říci, že postoje vyjadřují vztah k určitému objektu (jevu, předmětu nebo jinému člověku). Jsou částečně vrozené, většinou jsou však získány osobní nebo zprostředkovanou zkušeností s objekty ([Výrost & Slaměnik, 2008](#)). Postoje jsou relativně stabilní a plní různé funkce v sociálním fungování člověka v oblasti hodnocení objektů, kde umožňují jednotlivci usměrňovat reakce vůči věcem a událostem v jeho okolí. Zároveň umožňují využívat stejné vzorce reagování při opakovaném setkání. Součástí postoje je vyjádření názorů, které zastupuje řadu sociálních funkcí, např. zvyšování skupinové soudržnosti nebo posilování sociálních vztahů. Externalizace umožňuje člověku vyjadřování vnitřních stavů nebo konfliktů. Postoje jsou komplexní a projevují se na mnoha úrovních ([Hayes, 1998](#)). Dle Kretcha, Crutchfielda a Ballachey (In [Nakonečný, 2009, s. 240](#)) jde o trvalé soustavy pozitivních nebo negativních hodnocení, emocionálního citění a tendencí jednání pro nebo proti společenským objektům. Obsahují v sobě komponenty kognitivní (myšlenky a názory), afektivní (emoce a emocionální reakce) i behaviorální (sklony k chování nebo jednání ve vztahu k předmětu postoje). Podle sociální psychologie jsou postoje důležité, protože na úrovni jedince ovlivňují jeho vnímání, myšlení a chování. [Hewstone a Stroebe \(2006\)](#) upozorňují, že postoje jsou hodnocením nějakého objektu vyjadřujícím naši míru souhlasu či nesouhlasu. V tomto smyslu chápou postoje také autoři tohoto výzkumného šetření.

Výzkumy v oblasti postojů české majority k cizincům uskutečnili především sociologové (např. [Leontiyevá & Vávra, 2009](#)), kteří prokázali vliv vzdělání respondentů, jejich čistého měsíčního příjmu apod. na postoje k cizincům, a antropologové – byl uskutečněn průzkum týkající se mínění žáků a studentů na středních školách, který publikoval tým autorů kolem Preissovové Krejčí (např. [Preissová Krejčí, 2014](#); [Preissová & Švachová, 2013](#); [Preissová, Cichá, & Gulová, 2012](#)), názory studentů však nebyly korelovány s žádnými dalšími faktory. [Preissová Krejčí, Máčalová, Cichá a Moravcová \(2016\)](#) poukázali ve svém výzkumu na postoje žáků a učitelů na základních a středních školách ve Zlínském, Olomouckém a Moravskoslezském kraji, který se uskutečnil od září 2014 do června 2015. Z něho vyplynulo, že učitelé i jejich žáci nejhůře hodnotí Romy a Arabky.

Národní identita a postoje k přistěhovalcům jsou předmětem mnoha výzkumů také v zahraničí. Tato šetření tak reagují na společenskou situaci v mnoha západoevropských zemích, které se musely od 2. poloviny 20. století vyrovnat se zvýšenou vlnou migrace. Aby bylo možné rozvíjet úspěšnou integrační politiku, bylo třeba pochopit, jaký postoj k této problematice zaujímá většina a jaké faktory tyto postoje ovlivňují. Velký národní výzkum v Holandsku ("[LISS Panel](#)", [2017](#)) zkoumal škálu národní identity ve čtyřech položkách, které byly pro účely našeho výzkumu přeloženy z anglického do českého jazyka. Rovněž škála postojů vůči cizincům obsahuje čtyři položky pro zkoumání těchto postojů. Data získaná ve výzkumu LISS Panel jsou dostupná k užití akademickým výzkumníkům. Z nich v oblasti psychologie byl realizován v Holandsku výzkum [Gallegy a Pardos-Prady \(2014\)](#).

O národních zájmech a cizincích bývá diskutováno v médiích, která nás obklopují. Právě sociální sítě se staly platformou, na níž lidé napříč různými sociálními skupinami píší a hovoří o různých tématech.

V důsledku internetu a jeho rozšíření se k problematice nevyjadřují již jen odborníci, ale prakticky každý uživatel internetu. Toto médium přineslo zvrát v masové komunikaci, která do té doby byla vyhrazena sdělením mířícím z organizací s hierarchizovanou strukturou a licencí k veřejnosti. Autory sdělení byli a stále v klasické masové komunikaci jsou profesionální novináři – lidé s odborným vzděláním. Na internetu má největší sílu uživatel, který rozhoduje, zda se určitá informace či webová stránka nebo jakýkoliv jiný produkt stane sdělením masové komunikace. Na webu není tedy jen důležité, od koho sdělení vychází, ale chování toho, kdo se rozhodl toto sdělení přijmout ([Šmíd, 2007](#)).

V současnosti se šíří internetem převážně témata týkající se uprchlíků a migrace a také témata týkající se tzv. Islámského státu a s ním spojeného terorismu. Rovněž se zde objevují produkty pracující v duchu extremismu s ideou národa či národní hrdosti. I když česká společnost nevykazovala a nevykazuje známky migrační krize, např. v roce 2017 podalo žádost o formu mezinárodní ochrany 590 lidí, nejčastějšími skupinami byli Ukrajinci, lidé z Ázerbájdžánu a Gruzie ([“MVČR”, 2017](#)), přesto je téma uprchlíků velmi lákavé.

Témata spojená s národní identitou se dostala do programů politických stran v krajských volbách roku 2016. Zároveň se prostředím českého internetu šíří různé weby, které v souvislosti s uprchlickou krizí a varováním před radikálním islámem v Evropě apelují na „lásku k české zemi“. Na jednu z nich *We are here at home.com* upozornil již v červnu roku 2016 analytický tým think-tanku Evropské hodnoty. Jde o kampaň podněcující k nenávisti. Z analýzy týmu Evropské hodnoty vyplývá, že tato kampaň je velmi dobře promyšlená a cílí na určitý okruh osob. Zároveň je zde výrazná proruská stopa včetně sdílení ruských a proruských médií. Kampaň je vedena anonymně, její organizační a finanční struktura není transparentní ([Máca & Dostál, 2017](#)). Právě tuto kampaň lze použít jako příklad toho, jak se může internetem rychle šířit nenávisť, která pak může být využita pro politické cíle.

3 Výzkum – korelace vnímání národní identity s postoji k cizincům

V teoretické části příspěvku jsme uvedli příklady výzkumů, které se zabývají postoji k cizincům.

Pro výzkum, který by byl součástí většího šetření zaměřeného na emoce ve vztahu k imigrantům (viz dále publikace [Sobková, Öbrink Hobzová, & Trochtová, 2016](#)), jsme se rozhodli v době tzv. migrační krize. Naším cílem bylo zjistit, jaký vztah panoval mezi národní identitou a postoji k cizincům.

Ve svém výzkumu jsme se nechali inspirovat studií [Gallegy a Pardos-Prady \(2014\)](#), kteří na reprezentativním vzorku holandské populace analyzovali osobnostní vlastnosti (včetně dalších faktorů např. národní identity) jako jeden z determinantů v postojích k imigrantům. Jako hlavní položky zjišťující postoje k přistěhovalcům tito autoři použili otázky z holandského výzkumu LISS, které přejali z části Politika a hodnoty a které jsme si dovolili do své studie přeložit také my. Tyto škály jsou prezentovány v tabulkách 1 a 2.

3.1 Výzkumný problém, cíl výzkumu a hypotézy

Ve výzkumném problému jsme se snažili postihnout souvislosti mezi národní identitou a postoji k cizincům.

- Stanovení hypotézy výzkumu: „Mezi národní identitou a postoji k cizincům existuje vztah“ vycházelo ze zahraničních výzkumů, které prokázaly, že národní identita může být jedním z faktorů ovlivňujícím postoje k cizincům. Souvislost mezi těmito dvěma proměnnými však nemusí být jednoznačná. Například v belgickém výzkumu, který se zaměřoval na vliv národní identity na postoje k cizincům, [Maddens, Billiet a Beerten \(2010\)](#) zdůrazňují, že vliv národní identity je úzce spojen také se sociálním a politickým kontextem. Ve Vlámském regionu lidé identifikující se s identitou Vlámů vykazují negativní postoj k cizincům a lidé identifikující se s belgickou identitou mají pozitivnější vztah k cizincům. Naopak ve Valonském regionu je silná valonská identita spojena s pozitivním vztahem k cizincům a silná belgická identita je spojena

s negativním postojem k cizincům. Tento předpoklad potvrzuje studie [Gallego a Pardos-Prado \(2014\)](#), kde byla nalezena signifikantní korelace mezi danými dvěma jevy. V kontextu naší politické situace nás zajímalo, zda národní identita bude souviset s postoji k cizincům v době, kdy česká média psala o tzv. migrační krizi a česká veřejnost se vyslovila proti přijímání uprchlíků. Celkem 60 % Čechů zcela odmítalo uprchlíky přijímat ([Němec, 2016](#)).

Hlavním cílem našeho šetření tedy bylo zjistit, zda existuje souvislost mezi národní identitou a postoji k cizincům.

3.2 Metody výzkumu

V tomto případě jsme pro výzkum zvolili kvantitativní přístup za využití dotazníku coby metody sběru dat. Pro tento způsob jsme se rozhodli především proto, že umožňuje získat co nejvíce respondentů za co nejkratší dobu. Dotazník zajišťoval anonymitu respondentů. Nezpochybnitelnou výhodou této metody byla také skutečnost, že získaná data bylo možno kvantifikovat. Zároveň jsme se snažili minimalizovat nevýhody této metody (například nízkou návratnost, nepochopení zadání ze strany respondentů).

Kromě otázek týkajících se národní identity a postojů k cizincům (otázky přiblížíme níže) obsahoval dotazník rovněž část zaměřenou na osobnostní charakteristiku respondentů – ta byla zkoumána z pohledu pětifaktorového modelu osobnosti, inventáře NEO-FFI podle [Hřebíčkové a Urbánka \(2001\)](#). Dále byl součástí také dotazník PANAS ([Watson, Clark, & Tellegen, 1988](#)). Tento příspěvek se však zaměřuje pouze na část dat z tohoto výzkumu týkající se národní identity a postojů k cizincům. K vyplnění celého dotazníku potřebovali respondenti cca 30 minut. Data jsme získali v rozmezí od března do konce července roku 2016.

- Do úvodu dotazníkové baterie jsme zařadili položky zaměřené na mapování základních sociodemografických údajů respondentů: pohlaví, věk, stav, místo bydliště, vzdělání. Z demografických údajů jsme v případě tohoto článku zpracovali jen věk.

Škála postojů národní identity byla sestavena pro velký národní výzkum realizovaný v Holandsku – LISS Panel – listening to people ("[LISS Panel](#)", 2017).¹ Uvedená škála je sestavena ze čtyř položek zaměřených na výzkum přilnutí k národní identitě (viz Tabulka 1). Pro účely výzkumu byly tyto položky přeloženy z anglického jazyka do češtiny a pro kontrolu zpět do anglického jazyka. Respondenti zaznamenávali své odpovědi na pětibodové Likertově škále od 1 (plně souhlasím) po 5 (vůbec nesouhlasím). Tyto čtyři položky tvořily reliabilní škálu s hodnotou Cronbachova $\alpha = 0,83$ naměřené na skupině respondentů. Cronbachovo α naměřené pro výzkumný vzorek týmu [Gallego a Pardos-Prado \(2014\)](#) je $\alpha = 0,89$.

Tabulka 1

Položky škály národní identity

Položky
Považuji se za typického Čecha.
To, že jsem Čech, je důležitou součástí mé identity.
Cítím se silně spojený s ostatními Čechy.
Jsem šťastný, že jsem Čech.

¹ Data získaná ve výzkumu LISS Panel – listening to the people a prezentovaná na webových stránkách ([2017](#)) jsou dostupná k užití akademickým výzkumníkům.

Škála postojů vůči cizincům

Pro výzkum této oblasti jsme použili škálu postojů k cizincům - rovněž prezentovanou - v holandském výzkumu LISS Panel – listening to the people ([“LISS Panel”, 2017](#)). Tato škála obsahovala čtyři položky. Opět jsme tyto položky museli přeložit z angličtiny do češtiny a pro ověření správnosti překladu zpět do anglického jazyka.

Respondenti vyjadřovali svůj souhlas či nesouhlas s uvedeným tvrzením na pětibodové Likertově škále (1 – naprostý souhlas a 5 – naprostý nesouhlas). Vzhledem ke své formulaci jsme museli dvě položky v rámci statistického zpracování reverzně rekódovat (viz Tabulka 2). Položky vytvářejí reliabilní škálu s hodnotou Cronbachova $\alpha = 0,65$ naměřené na zkoumané skupině respondentů. Cronbachovo α naměřené pro výzkum [Gallego a Pardos-Prado \(2014\)](#) je $\alpha = 0,72$.

Tabulka 2

Škála postojů vůči cizincům

Položky	Reverzně rekódované položky
Je dobré, když se společnost skládá z různých kultur.	-
Legálně usídlení cizinci by měli mít stejný přístup k sociálnímu zabezpečení jako občané ČR.	-
V České republice je příliš mnoho cizinců.	R
Myslím si, že není dobré, když v jedné lokalitě žije příliš mnoho cizinců.	R

3.3 Výzkumný soubor

Výzkumný vzorek jsme volili s ohledem na naše možnosti. Sestavili jsme ho ze studentů vysokých škol a dospělých pracujících, které jsme oslovili prostřednictvím sociálních sítí. Zúčastnili se ho studenti vybraných fakult Univerzity Palackého v Olomouci (CMTF, FF, PdF, PŘF). Studenti realizovali své studium jak v denní, tak kombinované formě. Skupiny jsme vybrali záměrně v rámci instituce, v níž pracujeme, na daných fakultách jsme využili kontaktů dalších vyučujících, které jsme požádali o distribuci dotazníků. Zároveň jsme tyto vyučující instruovali, jaké pokyny mají respondentům dát pro vyplnění dotazníku. Rozhodnutí, zda se respondenti výzkumu zúčastní, probíhalo samovýběrem.

Skupinu pracujících dospělých (absolventů), kteří byli v době začátku výzkumu ještě studenty Univerzity Palackého (měli před státními závěrečnými zkouškami) a zajímali se o něj, jsme v době sběru dat oslovili na sociálních sítích (na facebooku). Také zde jsme oslovili styčné osoby, jež jsme požádali o sdílení dotazníku. Pokyny pro vyplnění dotazníku byly uvedeny v záhlaví zprávy. Můžeme tedy říci, že tato část vzorku byla sestavena metodou sněhové koule. Všichni respondenti byli informováni o účelu výzkumu, dotazníky vyplňovali dobrovolně a anonymně.

Celkem jsme získali 263 dotazníků. Z tohoto počtu jsme odebrali 18 neúplných dotazníků či dotazníků, jež vyplnili jedinci s jinou národností než českou (ta byla ve vztahu k cíli výzkumu klíčová). V konečné fázi jsme pracovali s odpověďmi 245 respondentů. Z tohoto počtu bylo 192 studentů vysokých škol a 53 absolventů. Z celkového počtu 245 respondentů bylo 174 žen a 71 mužů. Průměrný věk respondentů byl 25,4 let a směrodatná odchylka byla 7,35 s minimem 19 let a maximem 59 let. Údaj o věku vyplnilo celkem 218 respondentů. Průměrný věk byl 25,4 let. Ostatní respondenti tento údaj nevyplnili. Jsme si vědomi jistých limitů našeho šetření, zvláště co se týká počtu respondentů, přesto vnímáme své šetření jako důležitou sondu pro obraz české společnosti v době tzv. migrační krize.²

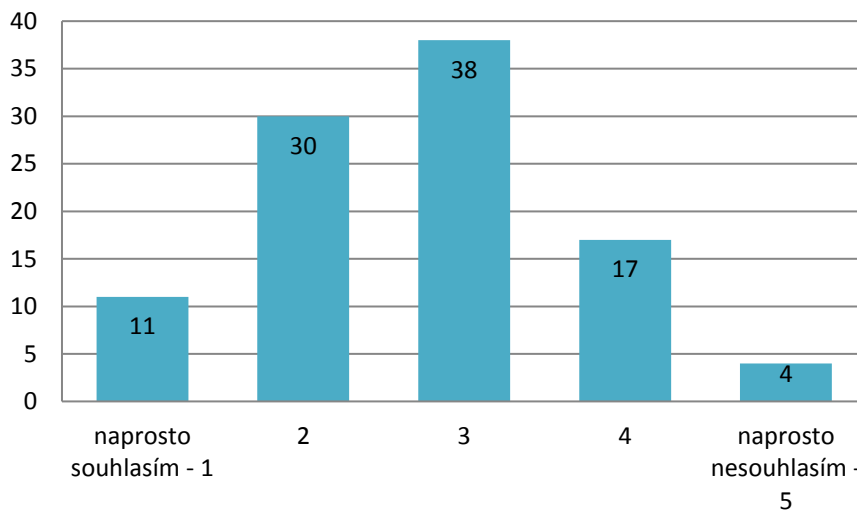
² S podobným počtem respondentů publikoval známou studii v oblasti postojů k cizincům a teorii předsudku [Akrami, Ekehammar a Araya \(2000\)](#). Tito autoři výzkum provedli se vzorkem 230 respondentů z Univerzity v Uppsale.

3.4 Metoda zpracování dat

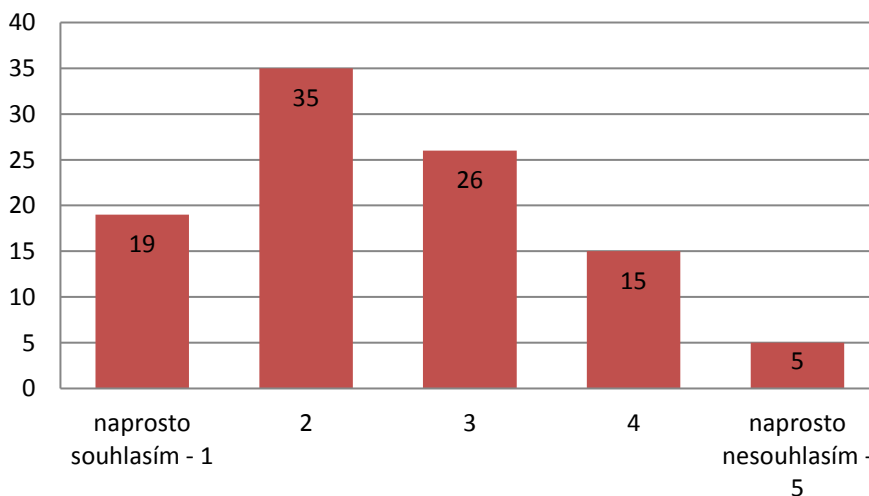
Pro zpracování získaných dat byl použit Microsoft Excel 2010 a IBM SPSS Statistics 21. K zobrazení výsledků v rámci popisné statistiky jsme zvolili sloupcové grafy. K zjištění korelace mezi určenými proměnnými jsme využili Pearsonova korelačního koeficientu. Tento vztah (stupeň závislosti) je vyjádřen pomocí korelačního koeficientu, který se nazývá r a nabývá hodnot v intervalu $(-1; +1)$ (Reiterová, 2003). Data byla zpracovávána na hladině významnosti $\alpha = 0,05$.

3.5 Analýza a interpretace výsledků, diskuze

Nejdříve jsme se zaměřili na škálu národní identity, která byla složena ze čtyř tvrzení. První položka (viz Graf 1) se respondentů dotazovala, zda se považují za typického Čecha. Podle odpovědí je zjevné, že velká část respondentů se za typického Čecha považovala (11 % označilo odpověď „plně souhlasím“, 30 % „spíše souhlasím“). Celých 38 % respondentů zůstalo neutrální (nevyjádřili ani souhlas, ani nesouhlas). Spíše nesouhlasilo s tímto tvrzením 17 %, naprostý nesouhlas projevilo pouze 4 % procenta respondentů.

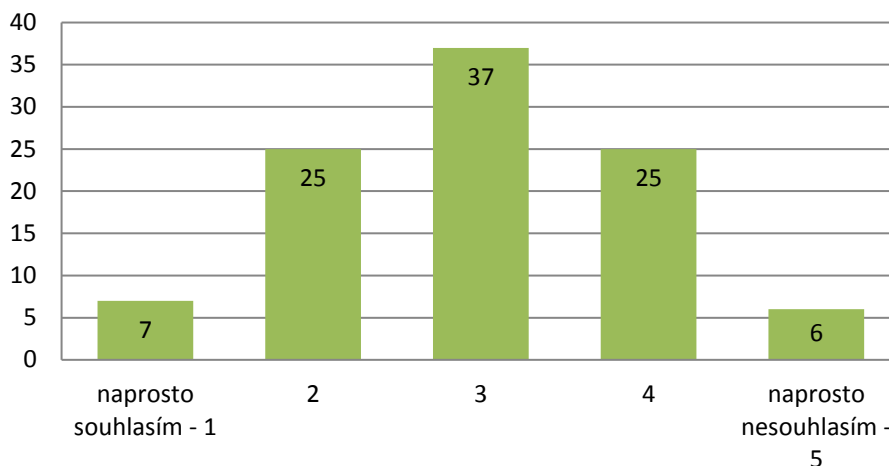

Graf 1 Výsledky škály národní identity: „Považuji se za typického Čecha“

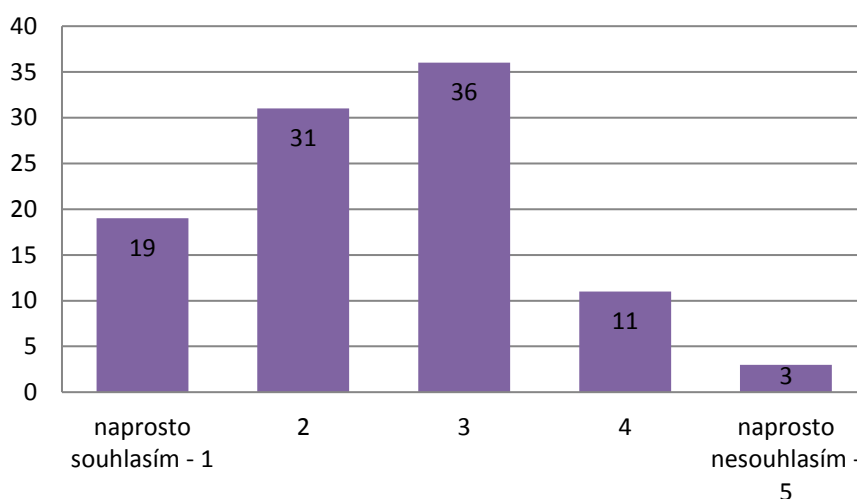
Graf 2 Výsledky škály národní identity: „To, že jsem Čech, je důležitou součástí mé identity“

Druhé tvrzení (viz Graf 2) se zaměřovalo na to, zda respondenti cítí, že být Čechem je důležitou součástí jejich identity. Jak je patrné z výše uvedeného grafu 2, většina respondentů (dohromady 54 %) s tímto tvrzením plně či spíše souhlasila (19 % respondentů s tvrzením plně souhlasilo, 35 % spíše souhlasilo). Celkem 26 % se k dané otázce vyjádřilo opět neutrálně. S výše zmíněným tvrzením spíše nesouhlasilo 15 %, 5 % vůbec nesouhlasilo.

Graf 3 Výsledky škály národní identity: „Cítím se silně spojený s ostatními Čechy“

Na otázku, zda cítí respondenti sounáležitost (viz Graf 3) s ostatními Čechy, se jejich odpovědi již lišily – naprostá většina respondentů (37 %) se opět v tomto tvrzení nevyhranila. Celkem 32 % ve svých odpovědích vyjádřilo naprostý souhlas či spíše souhlas s tímto tvrzením (7 % respondentů plně souhlasilo, 25 % zaznačilo spíše „souhlasím“). Nejmenší procentuální podíl měli ti respondenti, kteří spíše nesouhlasili či vůbec nesouhlasili s tvrzením „Cítím se silně spojený s ostatními Čechy“. (konkrétně 25 % spíše nesouhlasilo, 6 % vyjádřilo pak svůj absolutní nesouhlas).

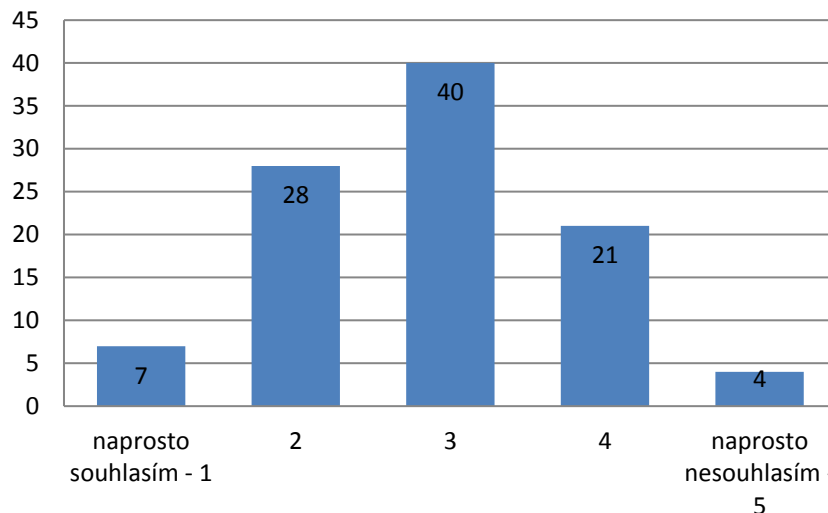
Graf 4 Výsledky škály národní identity: „Jsem šťastný, že jsem Čech“

Poslední část škály národní identity (viz Graf 4) obsahovala výrok „Jsem šťastný, že jsem Čech“. Přesně polovina respondentů zareagovala na tuto otázku tím způsobem, že označila „plně souhlasím“ a „spíše souhlasím“. Celkem 36 % se přímé odpovědi vyhnulo a zvolilo neutrální vyjádření. Naprosto

nespokojených se svou příslušností k etnicitě bylo 14 % respondentů (11 % spíše nesouhlasilo, 3 % vůbec nesouhlasilo).

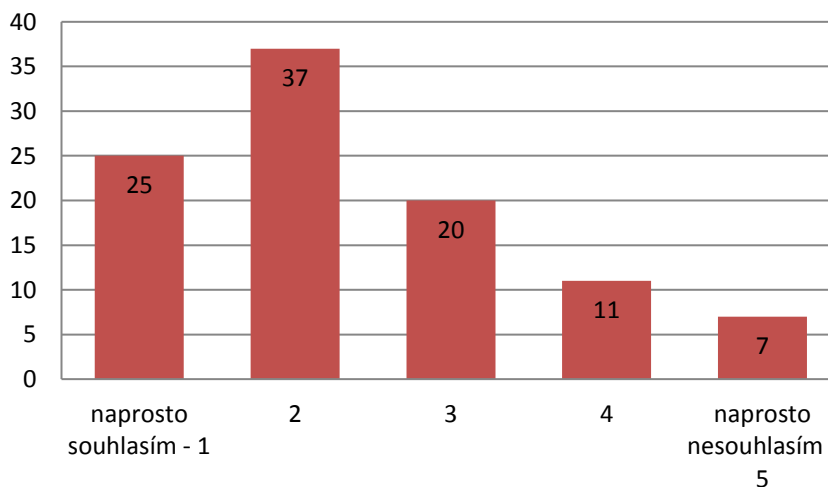
Škála postojů k cizincům pracovala se čtyřmi tvrzeními. Odpovědi na ně uvádíme níže, pro přehlednost byla data zpracována do sloupcových grafů.

U vyjádření „Je dobré, když se společnost skládá z různých kultur“ (viz Graf 5) odpověděla největší část respondentů (tj. 40 %) opět neutrálně. Celkem 35 % s tímto tvrzením plně (7 %) souhlasilo či spíše souhlasilo (28 %). Nejmenší část, 25 %, vyjádřila názor, že není dobré, když se společnosti skládá z více kultur (21 % totiž s tvrzením spíše nesouhlasilo, drtivá menšina, celkem 4 %, s uvedeným vyjádřením vůbec nesouhlasila).

Graf 5 Výsledky škály postoje k cizincům: „Je dobré, když se společnost skládá z různých kultur“

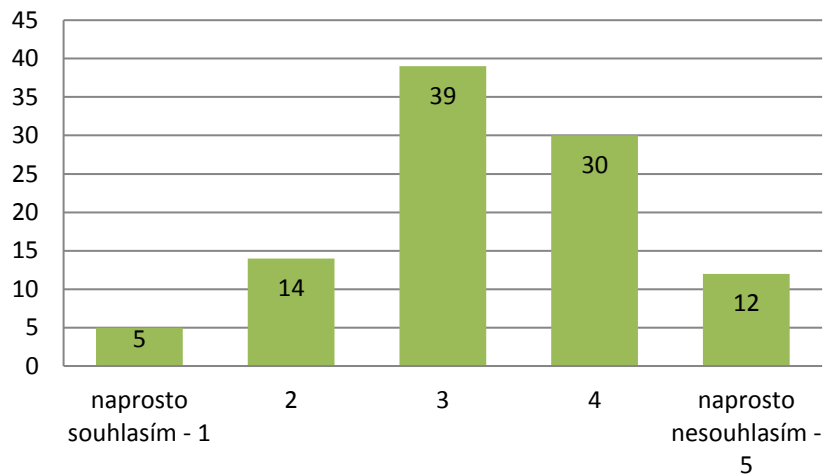
Dále nás zajímalo to, jak respondenti vnímají právo legálně usídlených cizinců k přístupu k sociálnímu zabezpečení. Na otázku, zda by legálně usídlení cizinci měli mít stejný přístup k sociálnímu zabezpečení jako občané České republiky (viz Graf 6), většina respondentů (62 % – 25 % naprosto s tvrzením souhlasilo, 37 % spíše souhlasilo) odpověděla v podstatě kladně. Celkem 20 % se vůči danému výroku vyjádřilo neutrálně a pouze 18 % s tvrzením nesouhlasilo (buď spíše – jednalo se o 11 %, nebo vůbec – zde šlo o 7 % respondentů).

Graf 6 Výsledky škály postoje k cizincům: „Legálně usídlení cizinci by měli mít stejný přístup k sociálnímu zabezpečení jako občané ČR“

Třetí tvrzení (viz Graf 7) pracovalo s tím, jak vnímají respondenti počet cizinců v České republice. Z odpovědí bylo patrné, že většina odpovídajících zřejmě měla informace o počtu cizinců na území Česka.

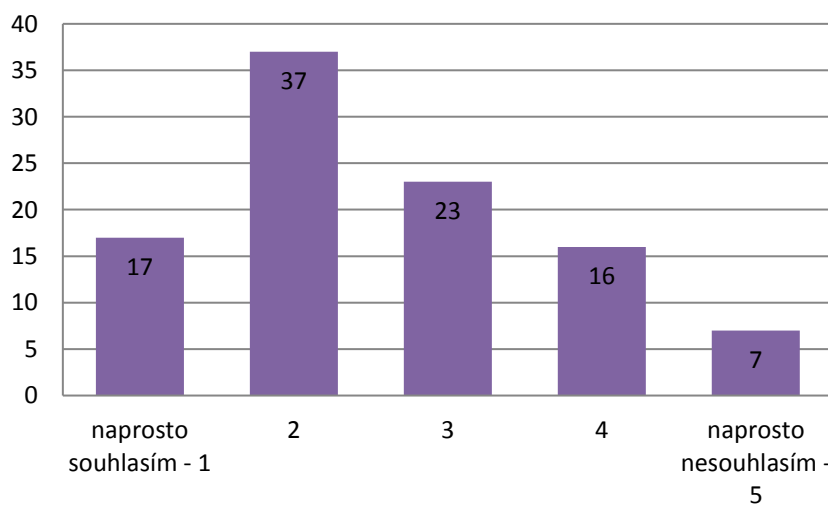
S daným tvrzením totiž souhlasilo jen 19 % respondentů (5 % zcela souhlasilo, 14 % spíše souhlasilo). Největší část respondentů vyjádřila, že v České republice příliš mnoho cizinců nežije (naprosto vyhraněný názor vyjádřilo 12 % respondentů, spíše s tímto tvrzením nesouhlasilo 30 %). Opět poměrně velká část, tentokrát celkem 39 %, neměla na toto tvrzení vyhraněný názor.

Graf 7 Výsledky škály postoje k cizincům: „V České republice je příliš mnoho cizinců“

Poslední část této baterie tvrzení si kladla za cíl zjistit odpovědi na tvrzení: „Myslím si, že není dobré, když v jedné lokalitě žije příliš mnoho cizinců.“

Jak je patrné z níže uvedeného grafu 8 s touto tezí souhlasila více než polovina respondentů – tj. 54 % (17 % s tvrzením plně souhlasilo, 37 % spíše souhlasilo). Celkem 23 % v tomto tvrzení nezaujalo žádný konkrétní postoj, opět se vyjádřilo neutrálně. Stejný počet 23 % však s touto tezí nesouhlasil (16 % spíše a 7 % vůbec).

Graf 8 Výsledky škály postoje k cizincům: „Myslím si, že není dobré, když v jedné lokalitě žije příliš mnoho cizinců“

Podle Centra pro výzkum veřejného mínění ([“Tisková zpráva”, 2017](#)) odmítá česká veřejnost soužití s uprchlíky. Tento postoj české veřejnosti k přijímání válečných uprchlíků je od konce roku 2015 velmi stabilní. Pro přijímání uprchlíků jsou spíše lidé s vyšším dosaženým vzděláním a také se zvyšující se deklarovanou životní úrovní ([“Tisková zpráva”, 2017](#)). Celkově upřednostňují Češi spíše krátkodobé pobyty cizinců. Zajímavé je však to, že výzkumy ukazují, že „většina české veřejnosti (64 %) považuje nově příchozí občany jiných národností za problém pro Českou republiku jako celek“. Přesto většina z nich nepovažuje za problém soužití s cizinci v místě jejich bydliště – v tomto případě jen 25 % dotázaných si myslí, že imigranti představují problém ([“Tisková zpráva”, 2017](#)).

Výše uvedená zjištění jsme chtěli analyzovat také pomocí Pearsonova korelačního koeficientu (viz Tabulka 3). Jak jsme uvedli již v úvodu výzkumné části, předpokládali jsme, že mezi danými proměnnými bude jistý vztah. Statistický výpočet prokázal signifikantní negativní korelaci, a sice $r = -0,20$ na hladině významnosti $\alpha = 0,01$. Alternativní hypotézu tedy můžeme přijmout.

Tabulka 3

Korelace postoje k cizincům a národní identita

Proměnná	Postoje k cizincům	Národní identita
Postoje k cizincům	1,00	
Národní identita	-0,20**	1,00

Pozn: **Korelace je signifikantní na hladině významnosti 0,01; dvoustranný test.

Z výše uvedeného výsledku vyplývá, že se silícím pocitem národní identity se prohlubuje negativní postoj k cizincům.

- Ke stejným závěrům dospěli také zahraniční autoři ([Gallego & Pardos Prado, 2014](#)). Také [Esses, Dovidio, Jacksn a Armstrong \(2001\)](#) ve výzkumu prokázali, že vyšší úroveň národní identifikace je nepřímo spojena s negativnějšími postoji k imigrantům. Výsledek byl potvrzen v našem výzkumu na vzorku vysokoškolských studentů. [Freitag a Rapp \(2015\)](#) především poukázali na souvislost mezi vzděláním a postoji k imigrantům – právě vzdělání vede k větší otevřenosti vůči kulturní diverzitě. Zároveň má na postoje k imigrantům vliv politická příslušnost.

Pokud se podíváme na výsledky odpovědí na jednotlivé otázky v případě škály národní identity, lze si všimnout, že u odpovědí znázorněných v grafu 1, 3 a 4 zůstává vždy zhruba třetina respondentů, která se v daných otázkách nevyhranila. Jiné je to v případě otázky, zda „*To, že jsem Čech, je důležitou součástí mé identity*“. Právě v této položce většina, tj. celkem 54 %, zcela či spíše s tímto vyjádřením souhlasila. Uvedená odpověď je možným odrazem stavu tehdejší české společnosti, která v době, kdy jsme prováděli výzkum, velmi živě diskutovala o tzv. migrační krizi. Dané téma vyvolávalo v Čechách strach (viz dále [Sobková, Öbrink Hobzová, & Trochtová, 2016](#)), což zřejmě vedlo u některých jedinců k posílení vědomí své národní identity. V případě odpovědí na tři zbylé otázky v této škále se můžeme jen domnívat, proč se třetina k danému tématu vyjadřovala neutrálně. Jedním z důvodů mohl být fakt, že se opravdu v těchto oblastech identity vyhranit nechtějí. To by pak podpořilo závěry výzkumu [Trusinové \(2015\)](#), která zjistila, že pro většinu respondentů byla regionální identita důležitější než národní vědomí / příslušnost k národu. Národní identita podle této autorky znamenala více pro ty, kdo jsou hrdými Čechy (v jejich výzkumu otázka zněla: Jak hrdý/á jste na to, že jste Čech?) – naopak ti, kteří hrdí na Česko nebyli, nepřikládali své národnosti větší význam. Je však také možné, že se v odpovědích odrážel jistý stupeň tzv. social desirability, kdy respondenti odpovídali podle toho, co v danou chvíli vnímali jako společensky přijatelné.

Co se týká postojů k cizincům, většina respondentů si nebyla jistá, zda je dobře, když se společnost skládá z více kultur (šlo o celých 40 %). Překvapilo nás také, jak reagovali respondenti na skutečnost, zda by legálně usídlení cizinci měli mít stejný přístup k sociálnímu zabezpečení jako občané České

republiky. Většina respondentů (62 % - 25 % s tvrzením zcela souhlasilo, 37 % spíše souhlasilo) s výše uvedeným výrokem v podstatě souhlasila. Zajímavé je to pro nás z toho důvodu, že uprchlíky, kteří by při vstupu do České republiky využívali sociální systém, česká veřejnost stále odmítá. Podle Centra pro výzkum veřejného mínění se v dubnu roku 2017 pro nepřijetí uprchlíků vyslovilo 60 % respondentů, k tomu pro 51 % je téma uprchlické krize stále zajímavé. Je však možné, že si pod pojmem cizinci respondenti představili pracující imigranty, pro které je Česko při současném ekonomickém růstu cílovou zemí ([“Tisková zpráva”, 2017](#)).

Ačkoliv většina nebyla toho názoru, že v České republice žije mnoho cizinců, více než polovina respondentů (54 %, viz graf 8) uvedla, že není dobré, když v jedné lokalitě žije příliš mnoho cizinců. Je otázkou, zda právě tato odpověď neodráží možnou uzavřenost Čechů vůči cizincům. Tu prokázali již [Leontiyevá a Novotný \(2010\)](#), kteří se zabývali postoji Čechů vůči národnostním menšinám a cizincům. Tehdy se poměrně velká část (37 %) vyslovila dokonce pro nepřijímání cizinců (polovina byla však pro). Toleranci vůči cizincům zvyšovala pozitivní zkušenost s nimi.

I když Češi v roce 2009 nebyli podle slov [Leontiyevové a Vávry \(2009\)](#) velkými příznivci multikulturního soužití, neměli i přes negativnější postoje k cizincům otevřeně xenofobní názory a oceňovali např. pracovní výkon cizinců, kteří zde pracují. Uvedení autoři došli ke zjištění, že v roce 2009 byla česká společnost tzv. deficitně tolerantní, což znamená, že zatím nedocházelo ke stupňování etnického napětí či k úspěšnému otevřenému prosazování antiimigračních nálad.

Od té doby však Česko řešilo strach z uprchlíků a terorismu, i když samotnou Českou republiku migrační krize nezasáhla. Přesto těchto témat využívala některá politická hnutí či weby, které pod rouškou dezinformací a polopравd (viz náš příklad výše v textu) šíří mezi lidmi strach nejen z uprchlíků, ale také cizinců obecně.

4 Závěr

Výsledky uvedeného výzkumu prokázaly, že se silícím pocitem národní identity se prohlubuje negativní postoj k cizincům. Národní identita, která byla předmětem našeho výzkumu v souvislosti s postoji k imigrantům, bývá vnímána jako aktuální problém v případě války, zároveň se však může patriotismus a nacionalismus prohlubovat v důsledku imigrace a terorismu ([Trusínová, 2015](#)), jak je to v současnosti patrné v Evropě.

Právě v České republice jsme mohli tyto výsledky očekávat. Některé kampaně na sociálních sítích ([Máca & Dostál, 2017](#)) přispěly velkou měrou k šíření strachu a někdy i nenávisti vůči uprchlíkům, i když česká společnost známky tzv. migrační krize nevykazovala ([“MVČR”, 2017](#)). Podle [Kaufmanna \(2008\)](#) se národní identity formují vlivem politických elit. Domníváme se, že se tato skutečnost projevila jak v krajských volbách v roce 2016, tak v současné kampani politických stran a hnutí pro parlamentní volby. Některé politické strany a hnutí pracují na billboardech s hesly např. kvóty (Svobodní), nelegální migrace (SPD Tomia Okamury), česká budoucnost (Realisté), která vyplývají z jejich programů.

Se silícím pocitem národní identity se prohlubuje negativní postoj k cizincům.

Jak pracovat s výsledky našeho šetření v pedagogické praxi? Vzhledem k tomu, že jsme výzkum provedli na vzorku převážně vysokoškolské populace, je podle našeho názoru nutné, abychom se zamysleli nad výchovou a vzděláváním budoucí generace nejen žáků základních a středních škol, ale také studentů na univerzitách. Právě vzdělání se může stát pozitivním faktorem v postojích k imigrantům ([Freitag & Rapp, 2015](#); [Gallego & Pardos-Prado, 2014](#)). Výchova k toleranci je jedním ze základních demokratických principů, který napomáhá vyrovnat se s rostoucí úrovní rozmanitosti, ta vyplývá z problematiky imigrace ([Freitag & Rapp, 2014](#)).

Náš výzkum je podnětem pro zamyšlení, zda v současném světě nemá probíhat formace v oblasti multikulturní výchovy napříč obory na vysokých školách. Vzdělávání a výchova by neměly vést k získávání multikulturních kompetencí pouze u budoucích pedagogů, ale také u dalších odborníků (v pomáhajících profesích např. lékařů a zdravotnického personálu (Hladík, 2014) i budoucích manažerů, ekonomů apod.).

Zvláště v době globalizace je potřebné v lidech, a to již od útlého věku, pěstovat úctu k lidskému životu, i zdravou národní hrdost k vlastnímu národu a úctu k tradicím, ale zároveň také pochopení pro jinakost a schopnost spolupracovat s jedinci z jiného kulturního prostředí. Tím podle našeho názoru dojde k zdravému přijetí národní identity a navíc ke schopnosti přijmout evropskou identitu a zároveň ji respektovat a oceňovat.

Předložený text byl finančně podpořen projektem IGA_CMTF_2017_003 Hodnotová výchova ve volném čase.

Literatura

- Akrami, N., Ekehammar, B., & Araya, T. (2000). Classical and modern racial prejudice: A study of attitudes toward immigrants in Sweden. *European Journal of Social Psychology, 30*(4), 521–532.
- Ariely, G. (2012). Globalization, immigration and national identity: How the level of globalization affects the relations between nationalism, constructive patriotism and attitudes toward immigrants? *Group Processes & Intergroup Relations, 15*(4), 539–557. <https://doi.org/10.1177/1368430211430518>
- Breznau, N., & Danielson, J. T. (2017, srpen 20). *You aren't one of us! Definitions of national identity and their effects on anti-immigrant attitudes*. Dostupné z: https://www.researchgate.net/profile/Nate_Breznau/publication/275961897_You_Aren%27t_One_of_Us_National_Identity_Group_Boundary_Salience_and_Anti-Immigrant_Attitudes_in_Europe/links/554bbb5e0cf29f836c98eefa/You-Aren-Not-One-of-Us-National-Identity-Group-Boundary-Salience-and-Anti-Immigrant-Attitudes-in-Europe.pdf
- Carey, S. (2002). Undivided loyalties. Is national identity an obstacle to European intergration? *European Union Politics, 3*(4), 387–413.
- Citrin, J., & Wright, M. (2009). Defining the circle of we: American identity and immigration policy. *The forum, 7*(3), 1–20. <https://doi.org/10.2202/1540-8884.1319>
- Esses, V. M., Dovidio, J. F., Jackson, L. M., & Armstrong, T. L. (2001). The immigration dilemma: The role of perceived group competition, ethnic prejudice, and national identity. *Journal of Social Issues, 57*(3), 389–412. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00220>
- Freitag, M., & Rapp, C. (2014). Teaching tolerance? Associational diversity and tolerance formation. *Political Studies, 63*(5), 1031–1051. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12142>
- Freitag, M., & Rapp, C. (2015). The personal foundations of political tolerance towards immigrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 41*(3), 351–373. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2014.924847>
- Gallego, A., & Pardos-Prado, S. (2014). The big five personality traits and attitudes towards immigrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 40*(1), 79–99. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.826131>
- Hayes, N. (1998). *Sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Hewstone, M., & Stroebe, W. (Eds.). (2006). *Sociální psychologie: Moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál.

- Hjerm, M. (1998). National identities, national pride and xenophobia: A comparison of four Western countries. *Acta Sociologica*, 41(4), 335–347.
- Hladík, J. (2014). *Multikulturní kompetence studentů pomáhajících profesí*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae)*. Praha: Testcentrum.
- Kaufmann, E. (2008). The lenses of nationhood: An optical model of identity. *Nations and Nationalism*, 14(3), 449–477. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2008.00357.x>
- Krejčí, J. (1993). *O češství a evropanství: O českém národním charakteru*. Ostrava: Amosium Servis.
- Leontiyevá, Y., & Novotný, L. (2010). Je česká společnost tolerantní? Postoje vůči národnostním menšinám a cizincům. In H. Maříková (Eds.), *Jaká je naše společnost?* (s. 216–231). Praha: SLON.
- Leontiyevá, Y., & Vávra, M. (Eds.). (2009). *Postoje k imigrantům*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- LISS Panel – Listening to people (2017, srpen 17). *CentERdata*. Dostupné z: <https://www.lissdata.nl>
- Máca, R., & Dostál, J. (2017, srpen 17). Analýza kampaně We Are Here at Home.com. *Evropské hodnoty*. Dostupné z: <http://www.evropskehodnoty.cz/wp-content/uploads/2017/02/Anal%C3%BDza-obsahu-kampan%C4%9B3.pdf>
- Maddens, B., Billiet, J., & Beerten, R. (2010). National identity and the attitude towards foreigners in multi-national states: The case of Belgium. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26, 45–60.
- MVČR. (2017, červen 19). Žádosti o mezinárodní ochranu v roce 2017. TOP 10 státních příslušníků žádostí žadatelů o mezinárodní ochranu v květnu 2017. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/statisticke-zpravy-o-mezinarodni-ochrane-za-jednotlive-mesice-v-roce-2017.aspx>
- Nakonečný, M. (2009). *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- Němec, A. (2016). Češi jsou vůči uprchlíkům stále skeptičtější. Většina je odmítá přijmout. *Idnes*. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/cvmm-postoj-ceske-verejnosti-k-prijimani-uprchliku-fh7-domaci.aspx?c=A160122_103452_domaci_ane
- Petrusek, M. (Ed.). (1996). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- Preissová Krejčí, A. (2014). *Multikulturalismus – Ztracené paradigma?* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Preissová Krejčí, A., Máčalová, J., Cichá, M., & Moravcová, B. (2016). Migrace, integrace a česká škola. *Paidagogos*, 1(1), 70–89. Dostupné z: <http://paidagogos.net/issues/2016/1/article.php?id=5>
- Preissová, A., & Švachová, I. (Eds.). (2013). *Protipředsudkové vzdělávání v kontextu multikulturalismu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Preissová, A., Cichá, M., & Gulová, L. (2012). *Jinakost, předsudky, multikulturalismus: Možnosti a limity multikulturní výchovy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Reiterová, E. (2003). *Základy statistiky pro studenty psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Řehák, M. (1983). *Psychologické faktory didaktiky dospělých*. Praha: Ústav pro kulturně výchovnou činnost.
- Sobková, P., Öbrink Hobzová, M., & Trochtová, L. (2016). *Odrasy emocí v postojích k imigrantům*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Šmíd, M. (2007). Co změnil internet? In J. Jiráček & R. Wolák, *Mediální gramotnost: Nový rozměr vzdělávání* (s. 118–122). Praha: Radioservis.

- Tisková zpráva – Postoj české veřejnosti k přijímání uprchlíků - duben 2017. (2017, srpen 20). *Centrum pro výzkum veřejného mínění*. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4364/f9/pm170622.pdf
- Trusinová, R. (2015). Hierarchie sociálních identit – Které sociální identity jsou pro Čechy důležité? In K. Vlachová (Ed.), *Národní identity a identifikace: Česká republika - Visegrádská čtyřka - Evropská unie* (s. 13–32). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i.
- Vlachová, K. (2013). Česká národní identita, její vývoj a sociální zázemí. In J. Šubrt & J. Vinopal (Eds.), *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu* (s. 173–180). Praha: Karolinum.
- Vlachová, K., & Řeháková, B. (2004). Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. *Sociologický časopis*, 40(4), 489–508.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie*. Praha: Grada.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063–1070.